

УДК 35.082 "Дзельський"

ПАСЬКО ЯРОСЛАВ,*доктор філософських наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка*

ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ПОЛЬСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ: М. ДЗЕЛЬСЬКИЙ

Стаття присвячена морально-нормативним засадам модернізації в Польщі, ролі М. Дзельського у процесі модернізації пострадянських суспільств. Автор фокусує увагу на соціальних та культурних детермінантах розвитку III Речі Посполитої. У процесі аналізу концентрується увага на суперечностях польської та української модернізації, що безпосередньо пов'язана з діяльністю польських та українських інтелектуалів.

Дослідження заторкує загальні проблеми, пов'язані з модернізаційним дискурсом традиціоналізму, етосом спільнот, життєсвітом інтелектуалів, сумісних із вимірами моральності, соціальної відповідальності та відкритістю до змін. Синтезуються різні підходи до історичної пам'яті, а також відзначається роль та значення філософії Мирослава Дзельського у процесі соціальної реконструкції.

Ключові слова: українські та центральноєвропейські інтелектуали; колоніальний дискурс; клієнтельне підпорядкування; центральноєвропейський дискурс; модернізація та раціоналізація; етос; моральні цінності.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Трансформація інституціональної структури пострадянських суспільств упродовж останніх десятиліть відбувається передусім через соціокультурне заперечення радянських та російських культурних маркерів, змістовним вираженням якого є спадщина центральноєвропейських інтелектуалів. Інтелектуальна критика при цьому безпосередньо пов'язана з культивуванням традиційної культури, яка відіграє вирішальну роль в інституціональних змінах, формує якісно інші умови соціального розвитку.

Центральним поняттям польської модернізації стало поняття "християнської духовності" як основи свободи всіх сегментів громадянського суспільства. Духовне об'єднання як вимір ціннісно-нормативної єдності історично відіграло інтегративну роль для всіх опозиційних громадських сил постсоціалістичних країн. Немає сумнівів, що для різних антикомуністичних рухів у Центральній Європі соціальні інститути комуністичного режиму були виявом атеїстичної, деспотичної тоталітарної та корумпованої влади, яка існувала не тільки поза правовими, але й поза моральними та раціональними настановами. Свідченням цього є як редукція класичної публічної сфери (Ю. Габермас), так і втручання тоталітарної влади в приватне (Х. Арендт) і навіть інтимне життя громадян (Д. Сотен, Я. Киш). Відтак, особлива місія інтелектуалів у Центральній Європі полягала в розвиткові морального та громадянського спротиву діям влади, які не співвідносяться з вимірами розуму та збереженням людської гідності. Розвиток громадянського суспільства у цьому контексті має узгоджуватись з ідеєю раціональності, яка історично закладена в християнській традиції Аквінатов: "Кожна людина згідно з канонічною традицією має природну схильність діяти у відповідності з розумом, що означає діяти у

відповідності з добродійністю та моральністю" [Цит. за: 1, с. 424-425].

Протягом 70-80-х років XX століття був сформований інтелектуальний дискурс свободи, який, попри несприятливий політичний контекст, був консолідувальною та інтегративною суспільно-політичною силою, що успішно протистояла тоталітарним і уніфікаційним тенденціям комуністичного ладу. Один із провідних польських філософів 70-80-х років минулого століття Мирослав Дзельський залишиться в польській інтелектуальній традиції духовним символом опору радянсько-комуністичному режиму. Дослідник стверджував, що "бути центральноєвропейцем - означає боротися проти тоталітаризму та пов'язано з ним порожнечі, сповідувати етичні та християнські норми європейського суспільства" [2, с. 173].

Цю ціннісну антитезу між клієнтелізмом і свободою відзначив інший блискучий інтелектуал Л. Колаковський, який багато років провів за межами власної батьківщини. У полеміці з Ф. фон Вайдзекером учений зазначав, що "ми живемо в Європі, центральну частину якої - цілу Центральну Європу - силою азійської диктатури було вирвано з її історичної тягlosti, і це, як усі ми знаємо, спричинило хронічну хворобу континенту. І він хворітиме доти, доки зберігається така ситуація... Ми маємо справи не тільки з двома різними світовими наддержавами. Ми маємо справи з різними етиками свободи й гідності, етикою підкорення і насильства" [1, с. 424-425].

Блискучий польський філософ, інтелектуал та вигнанець комуністичного режиму фокусує увагу на руйнації моралі комуністичною системою, яка своїми політичними інструментами знищувала всі автентичні виміри автономного існування, боролася з національними культурами та руйнувала традиційну спадщину. В

умовах радянського колоніалізму, поза сумнівом, у Польщі спрацювала модель культурно обумовленої соціальної самоорганізації. Спостерігаємо ціннісну відповідь релігійних та світських інтелектуалів колоніальній деструкції. У спільних діях опору центральноєвропейські інтелектуали та представники руху робітничих профспілок "Солідарність" звертаються до підвалин етичної традиції, яка стає точкою оперття й чинником громадянського спротиву комуністичному етатизму.

На відміну від класичного західноєвропейського зразка філософування з його акцентом на поєднанні зусиль економічної та культурної буржуазії в процесі модернізації, суспільні зміни в Центральній Європі передусім надихалися діяльністю носіїв "культурного капіталу", одним із представників якого й був М. Дзельський. Будучи представником Краківського інтелектуального осередку, учений і релігійний діяч об'єднав зусилля представників "середнього класу, робітників, промисловців і своїм життям започаткував масштабні інтелектуальні зміни у власній країні: імплементавав у соціальне життя стратегію ціннісного переходу від клієнтельної до демократичної соціальності, сприяв дослідженню та ретрансляції культурно-історичних вимірів ідентичності.

Мета статті - розкриття морально-нормативних засад модернізації в Польщі кінця ХХ століття, з'ясування ролі М. Дзельського у процесі модернізації пострадянських суспільств.

Завданням статті є аналіз політичної філософії М. Дзельського, ідеї якого не тільки остаточно делегітимізували комуністичну владу в Польщі, але й стали рушійною силою ціннісної модернізації в Центральній Європі. Ідеться передусім про аналіз концепту "духовної революції" (М. Дзельський, А. Міхнік) під проводом інтелектуалів, яка в 70-80-ті роки ХХ століття стала важливим етапом консолідації центральноєвропейських спільнот, чинником поєднання економічних вимірів лібералізму і традиціоналізму: фокусування уваги на морально-нормативних та соціально-культурних контекстах, ціннісних запереченнях тоталітаризму.

Виклад основного матеріалу

Політична філософія М. Дзельського: ліберальні свободи чи культурно-історичне "апріорі"?

М. Дзельський зазначає, що, попри певну заблокованість публічної сфери, "інтелігенція в Центральній Європі стала соціальним інтегратором взаємодії суспільних індивідів, верств та прошарків, які бажали змінити збанкрутілу та неефективну окупаційну систему" [Цит. за: 4, s. 45].

Таким чином, у межах соціокультурного підходу, що використовується для аналізу досвіду центральноєвропейської інтелігенції, ученим заперечується підхід, притаманний функціоналізму, згідно з яким інтелігенція розглядається як соціально-професійний тип та виділяється за професійними й освітніми ознаками. Натомість М. Дзельським актуалізуються теоретичні засади модернізації, що була розроблена Р. Інглхартом та К. Венцлем. Сутність останньої, як відомо, полягає в тому, що соціальний розвиток в умовах економічної безпеки полягає в посиленні можливості людського вибору, оскільки "людині властиве намагання досягти свободи". Дослідник включає у свій аналіз три компоненти, які сприяють посиленню особистісної свободи: соціально-економічний розвиток, зростання емансипаційних цінностей та діючу демократію.

У межах такого теоретичного підходу цілком зрозуміло, що соціально-економічний розвиток, розподіл

праці, підвищення добробуту надають людині індивідуальні ресурси, об'єктивні засоби для реалізації вільного вибору. Емансипаційні цінності забезпечують мотивацію для вибору, бажання обирати, а процедурно діюча демократія на рівні норм та правил сприяє інституціоналізації людського вибору. Для опису ціннісних змін указаними дослідниками використовуються традиційні, матеріалістичні та постматеріалістичні цінності - цінності самовираження.

У концептуалізації М. Дзельського ця теорія зазнає певної корекції, адже поняття "життєвий світ", "громадянське суспільство", "новий клас" запозичуються з інших концептів і виступають як субсидіарні, такі, що поєднують і морально-нормативні, і мотиваційні засади. У якості гіпотези приймаємо тезу М. Дзельського, що цінності самовираження (self-expression) властиві не тільки країнам із високим ступенем економічного зростання, але й спільнотам та групам, що сповідують традиційні ціннісно-нормативні засади. Саме традиційні цінності стали основою суспільної модернізації в центральноєвропейських країнах [3].

Для центральноєвропейських і, зокрема, польських інтелектуалів своєрідним і водночас фундаментальним індикатором цивілізованого існування є здатність "жити по правді", утверджувати й підтримувати себе, гідність людини як суб'єкта громадянського суспільства, наділеного розумом. Попри те, що М. Дзельський практично не вживає поняття "громадянське суспільство", цілком очевидно, що цей інститут є для нього відповідальним за відновлення спільного блага, має "бути одного розуму й одного серця" [Там само].

Морально-нормативна позиція М. Дзельського дуже виразно підкреслює нормативні принципи центральноєвропейських інтелектуалів.

Революція духовна versus революція матеріальна

Аналіз соціальних умов 70-80-х років ХХ століття приводить М. Дзельського до висновку, що в цій важкій ситуації комуністичної окупації все ж існують підстави для формування світоглядних основ нової ери - ери моральності. Доказом цього для польського інтелектуала є не тільки постать тодішнього Папи Римського, але й громадянські ініціативи інтелектуальних спільнот та формування на їх основі центральноєвропейської сфери публічності. Фокусується увага на спільному протистоянні окупаційній владі, об'єднанні представників духовенства та секулярної опозиції, інтелектуалів та робітничого класу. Ідеться про опір владі не тільки на політичному, але й на літературному фронті, який був віддзеркалений у підпільних літературних часописах (Znak, Kritic, Wiezi). Очевидно, що всебічна підтримка цієї діяльності М. Дзельським разом із тодішнім Папою Римським призвела до посилення християнської складової опору комуністичній системі, а також духовного розкріпачення людей, якісно іншого рівня соціальної та культурної самоорганізації: "Праця духовна має єднати людей і передувати матеріальним вимірам. Саме моральний фундамент сприяв опору комуністичній державі та "руйнації царства гріха" [3, с. 59].

Польський філософ убачає велику небезпеку "матеріальної революції" для відродження польської держави. Згідно з його переконаннями, це може спричинити занедбання високих функцій духовності та перекидання відповідальності з кожної конкретної особистості на суспільство в цілому та абстрактного іншого [5].

Окрім цього, важливим є й те, що впровадження

вимірів "матеріальної революції" поставило перед спільнотами лише поверхові завдання, притаманні споживацьким суспільствам. Один із найкращих польських філософів наполягає на шкідливості матеріального чинника в розвитку окупаційних суспільств, зазначаючи, що "навіть у разі малоімовірної на той час перемоги сил опору "революція матеріальна" або поліпшення соціальних умов життя може призвести лише до часткових косметичних змін, але не змінить ідеологічної системи антилюдської влади" [Там само, с. 12].

Інакше, на думку автора, було б у разі перемоги революції духовної, "терплячої та працюючої", яка поступово позбавила би репрезентантів громадянського суспільства зайвої мрійності, сприяючи формуванню й пробудженню їхньої волі. Наступним кроком мало б стати пожвавлення культурної тканини громадянського суспільства: розширення поля свободи та ствердження позаполітичного простору визнання. Такий різновид діяльності мав би бути "християнсько-екзистенціальним і позасистемним актом, чинником, який сприяє формуванню в суспільстві нових етично-ціннісних сенсів" [6, с. 60].

Свобода як чинник соціальної модернізації

Програму, яку запропонував М. Дзельський, не можна назвати політичною. Ідеться передусім про комплексний соціокультурний релігійний розвиток громадянського суспільства, який має корелюватися з вимірами свободи, права та моралі. У контексті візії політичного філософа лише просування в суспільстві християнсько-етичних вимірів духовності та людської свободи може призвести до остаточного краху комуністичної ідеології, наслідком чого буде побудова в Центральній Європі демократичної системи влади. У межах програми "відтворення Духу" позитивна діяльність суспільства має бути спрямована на "конкретні суспільні проблеми та протиставленні церемоніальній комуністичній ідеології, яка існує поза інтересами суспільства" [7, с. 12].

Практичні елементи своєї програми М. Дзельський розвинув у своїх найбільш відомих листах "Розбудова історичного компромісу" (1981) [8] та "Дух часу, що прийде" (1984) [6]. Польський філософ розділяє діяльність громадянського суспільства на дві складові: маленьку (косметичну) та конфронтаційну (принципову). Він достатньо широко трактує маленьку "конфронтацію" як усе, "що діється задля життя суспільного й особистого" [8, с. 32]. Ідеться про дії, що стосуються людських прав і свобод - людської гідності в цілому, активізацію товариств наукових, спільнот охорони навколишнього середовища тощо. Значна увага також приділяється спільнотам, які, на перший погляд, не пов'язані з вимірами громадянського суспільства, але є чинником еволюції в лавах комуністичного руху. Ідеться про нові професійні об'єднання, подолання відчуження у сфері праці, поступову ціннісну трансформацію [Там само].

Для більш стійких і відважних польським філософом пропонувався інший принциповий алгоритм дії, а саме: підпільна видавнича діяльність, яка уникає колоніальної регламентації та цензури, а також господарча сфера діяльності, яка має на меті уникання економічного відчуження, що притаманне соціалістичній системі господарювання. М. Дзельський уважав, що "нові методи господарювання разом з активною духовною діяльністю є найліпшим та найефективнішим методом усунення існуючих правових обмежень" [Там

само, с. 61]. Іншим ефективним методом боротьби М. Дзельський уважав право неучасті у виборах та використання широкого суспільного опору, передусім у вигляді опонуючих комуністичній владі релігійних та господарчих практик [6, с. 64]. Філософ наголошує на важливому для розвитку громадянського суспільства об'єднанні політичних та економічних чинників.

Розвиваючи програму "суспільної конфронтації", М. Дзельський наголошував на тому, що "тільки самоорганізоване громадянське суспільство навколо суспільно значущих ідей зумовить усвідомлення людьми глобальних цілей відродження в Центральній Європі" [3, с. 69]. Ідеальним розвитком суспільства в цьому контексті було поєднання двох вимірів: колективної та індивідуальної свободи, які можуть надати поштовх для інституційного розвитку демократії. У контексті думок католицького філософа безперечним є те, що розвиткові ліберальних інституцій мають передувати культурно-історичні засади.

Висновки

М. Дзельський у межах католицького руху інтелектуального опору запропонував власну візію антиколоніального спротиву, в основі якої була закладена ідея спільного з іншими народами цього регіону морально-нормативного опору. На шпальтах альманаху "Культура", а також у публічному просторі дисидентських рухів "Хартія 77", "Діалог", "Солідарність" дослідником була ініційована модель соціального оновлення суспільства, яка засвідчила щільну взаємопов'язаність морально-нормативних пошуків інтелектуалів з проблематикою економічного й духовного відчуження, життям світом особи, який опонував до ментальної чужості та соціально викривленої тоталітарної комуністичної системи.

Цілком зрозуміло, що центральноєвропейська інтелектуальна критика вченого соціальних викривлень упродовж другої половини ХХ століття була вельми корисною для соціальної консолідації суспільства, яке було вимушене існувати в колі ворожих культурних маркерів, важливою в ціннісному вимірі відновлення знекровленого суспільства, сприяючи процесам національної ідентифікації, формуючи засади делегітимізації тоталітарної влади. Відомий польський інтелектуал зазначає в цьому контексті, що "культурно-історичні та моральні засади були визначальним елементом делегітимізації радянського соціального порядку, важливим кроком у напрямку побудови дієздатного суспільного ладу, адже без етичних цінностей вільне суспільство стає джунглями, де інтелектуали втрачають свою ключову функцію" [8, с. 23]. Схожої думки дотримується вчений у іншій розвідці, акцентуючи на тому, що "ціннісні викривлення під час панування в Центральній Європі комуністичного режиму були нестерпними" для більшості творчих людей та й пересічних громадян [6, с. 44]. Така соціальна критика повертає нас до усвідомлення різної ролі етичних засад у колонізаторів та колонізованих.

М. Дзельський доводить, що на відміну від усталеного в колишньому Радянському Союзі та сучасній Україні сприйняття поняття "етика", яке тяжіє до інтерпретації його у гносеологічному ключі як філософської науки, що вивчає мораль, її місце в системі суспільних відносин, аналізує її природу, характер і структуру, теоретично обґрунтовує ту чи іншу систему моральних переконань у Європі в цілому й Центральній Європі зок-

рема, інтерпретація цього поняття дуже часто солідаризується з аристотелівською візією "спільного блага" [6, s. 149].

На відміну від Центральної Європи, українська інтелігенція залишається не реформованою з радянських часів соціальною групою, яка втратила автентичні засади ідентичності. Неупереджений погляд на українську історію XX століття свідчить, що інтелігенція (або за висловом М. Бердяєва "вторинні інтелектуали") втратила свої функції критичного аналізу й культурно-символічного значення ще за часів радянської соціально-політичної реальності: стала аморфною соціальною групою, не здатною ані до збереження національної пам'яті, ані до продукування цінностей сталого розвитку та відповідальності. Ця спільнота просто розчинилася в сучасній системі соціальних координат, є маргіналізованою, нездатною до можливості вільного існування в публічному просторі, утратила захисну тканину власного життєсвіту.

У ситуації відчуження та суцільної девальвації інтелектуального життя не "спрацьовують" ані типова для функціоналізму орієнтація на виконання суто вузьких спеціалізованих завдань, ані апеляція до морального ресурсу груп та спільнот, які пов'язані з вимірами ціннісного консерватизму та комунітаризму. У таких умовах тотального розчарування надважливим каталізатором змін і позитивним імпульсом для громадянського суспільства постколоніальних країн може бути відчуття культурної спорідненості з Європою, яка досить чітко простежувалась у ціннісній позиції українських духовних авторитетів "1 грудня". На жаль, цей рух не зміг сут-

тєво вплинути на процеси моральної санації в нашому суспільстві, виявився не здатним очолити модернізаційні зміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kolakowski L. The Myth of the Self-identification Man / L. Kolakowski // Civil Society and the State. - London : London UK. Press, 1993 - P. 424-425.
2. Dzielski M. Odrodzenie ducha - budowa wolności. Pisma zebrane / M. Dzielski. - Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, Znak, 1995. - 984 p.
3. Dzielski M. Liberalizm a chrześcijaństwo / M. Dzielski. - Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, Znak, 1983 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artukul=106>
4. Kuniński M. Etyczne i religijne podstawy liberalizmu Mirosława Dzielskiego / Miłowit Kuniński, 1999 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexbd79.html?module=subjects&func=viewpage&pageid=53>
5. Dzielski M. Potrzeba twórczego antykomunizmu / M. Dzielski. - Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, Znak, 1983. - S. 12.
6. Dzielski M. Duch nadchodzącego czasu / M. Dzielski // Odrodzenie ducha - budowa wolności. Pisma zebrane. - Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, Znak, 1995 - S. 249-269.
7. Dzielski M. Polityka polska dziś / M. Dzielski // Odrodzenie ducha - budowa wolności. Pisma zebrane. - Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, Znak, 1995. - S. 919-943.
8. Dzielski M. Budowa historycznego kompromisu / M. Dzielski // Odrodzenie ducha - budowa wolności. Pisma zebrane. - Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, Znak, 1995. - S. 297-293.

Пасько Ярослав,

*доктор философских наук, профессор,
Киевский университет имени Бориса Гринченко*

ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВЫ ПОЛЬСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ: М. ДЗЕЛЬСКИЙ

Статья посвящена морально-нормативным основам модернизации в Польше, роли М. Дзельского в процессе модернизации постсоветских обществ. Автор фокусирует внимание на социальных и культурных детерминантах развития III Речи Посполитой. В процессе анализа концентрируется внимание на противоречиях польской и украинской модернизации, которая непосредственно связана с деятельностью польских и украинских интеллектуалов.

Исследование затрагивает общие проблемы, связанные с модернизационным дискурсом традиционализма, этосом сообществ, жизненным миром интеллектуалов, совместимых с измерениями нравственности, социальной ответственности и открытостью к изменениям. Синтезируются разные подходы к исторической памяти, а также отмечается роль и значение философии Мирослава Дзельского в процессе социальной реконструкции.

Ключевые слова: украинские и центральноевропейские интеллектуалы; колониальный дискурс; клиентельное подчинение; центральноевропейский дискурс; модернизация и рационализация; этос; моральные ценности.

Pasko Yaroslav,

*Doctor of Philosophy, Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University*

VALUE BASIS OF THE POLISH MODERNIZATION: M. DZELSKI

This paper considers normative dimensions of modernization in Central Europe and role of M. Dzeliski in the moral sanitation of post-soviet societies. He uses moral-normative approach as a starting point of his research of Soviet epoch, national memory and formation civil society in Poland. M. Dzeliski argues that re-claiming of the past, the revival of values and traditional culture is central to transition in overcoming their occupation legacy. For him

intellectuals are a central component and driving force of values transformation. M. Dzeliski states that moral values for Central European intellectuals historically were not a private matter but were conceived as a collective guarantee of justice and common good. For this group, pre-modern moral values are a source of civil participation and the embodiment of the practice alternative to colonial power. At the same time he focused on the combination Christian principles in culture and liberal motivation in economical life.

The author emphasizes social and cultural determinants of the process of formation and development of traditional and post-material values, their conceptualization in Central Europe. The analysis is centered on the clash of democratic and cliental discourses in the context of shaping the identity in the in the third Rzeczpospolita. The paper raises some general problems regarding these discourses as well as the development of values within the life world of local intellectual community in the context of its belonging to certain socio-cultural traditions, its compatibility with the dimensions of morality, social responsibility and openness to changes. Synthesizing the different approaches to the historical experience of formation and evolution of the intellectual community, it also explores the role and significance of M. Dzeliski's philosophy in the process of social changes.

Keywords: *civil society; Polish intellectuals; colonial discourse; cliental subjugation; Central European discourse; the identity of Central Europe; modernization and rationalization; universal society; ethos; moral values.*

REFERENCES

1. Kolakowski, L. (1993), The Myth of the Self-identification Man, *Civil Society and the State*. London UK.Press, 424-425 (eng).
2. Dzielski, M. (1995), Rebirth of the spirit - the construction of freedom Writings, *Krakow Industrial Society, Znak*, 984 p. (pol).
3. Dzielski, M. (1983), Liberalism and Christianity. *Krakow Industrial Society*, available at: <http://www.omp.org.pl/artykul.php?artykul=106>
4. Kuninski, Milowit (1999), The ethical and religious basis of liberalism by Miroslaw Dzielski. Available at: <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexbd79.html?module=subjects&func=viewpage&pageid=53>
5. Dzielski, M. (1983), The need for creative anti-communism *Krakow Industrial Society, Znak*, p. 12 (pol).
6. Dzielski, M. (1995), The spirit of the coming time, in: Rebirth of the spirit - the construction of freedom Writings, *Krakow Industrial Society, Znak*, 249-269. (pol).
7. Dzielski, M. (1995), Polish policy today, in: Rebirth of the spirit - the construction of freedom Writings, *Krakow Industrial Society, Znak*, 919- 943. (pol).
8. Dzielski, M. (1995), Building a historic compromise, in: Rebirth of the spirit - the construction of freedom Writings, *Krakow Industrial Society, Znak*, 297-293. (pol).

© Пасько Ярослав
Надійшла до редакції 28.09.2017